Asumisperusteinen sosiaaliturva: Helsinki – Shanghai – Las Palmas

Sosiaaliturva Suomesta muutettaessa

Taustaa

Kun Suomen sosiaaliturvajärjestelmän toimivuutta erilaisissa kansainvälisissä tilanteissa on pohdittu, on asumisperusteisuudesta haluttu pitää kiinni. Asumisen käsitteen moninaisuus aiheuttaa kuitenkin usein hankaluuksia. Perusajatuksena on, että järjestelmä kohdistuu maassa tosiasiassa oleskeleviin ihmisiin. Toisin kuin joskus ajatellaan, EU-lainsäädäntö ei edellytä Suomea luopumaan asumisperusteisuudesta, ja monissa muissa EU-maissa on käytössä hybridijärjestelmä, jonka nähdään tarjoavan turvaa työn murroksessa. Suomen melko matalaan tukeen perustuva, universaali järjestelmä saattaakin osoittautua kestävämmäksi kuin monet muut eurooppalaiset järjestelmät.

Uudistusprosessissa lainsäätäjän tavoitteena on luoda selkeä, läpinäkyvä ja ymmärrettävä uusi asumisperusteista sosiaaliturvaa koskeva lainsäädäntö. Sen on tarkoitus olla myös kustannustehokas ja oikeudenmukainen kansalaisten silmissä, sillä järjestelmä rahoitetaan pitkälti verovaroin ja veroluonteisilla maksuilla. Keskusteluissa muistutettiin, että sosiaaliturvaetuuksien maksamisella ulos maasta saattaa olla poliittisiakin vaikutuksia, kuten Brexitissä on saatu huomata. Kansalaisten käsityksiin saattaa vaikuttaa myös se, että mobiili sosiaaliturva koskee enenevissä määrin myös alunperin Suomeen muualta muuttaneita ihmisiä. Enenevässä määrin myös he liikkuvat Suomesta maailmalle.

Suomesta pois muuttavaan sosiaaliturvan jatkumiseen on kolme säädöspohjaa, joiden soveltaminen riippuu muuttokohteesta: EU-maita koskevat, niin sanotut kolmannet maat sekä erilliset maiden kanssa sovitut sosiaaliturvasopimukset. EU:n sisällä muuttaminen on yleisintä.

Aikarajat puhuttavat

Tällä hetkellä alle vuoden oleskelu ulkomailla mahdollistaa Suomen sosiaaliturvassa pysymisen, eli siis käytännössä esimerkiksi lapsilisän maksamisen vuoden ajan ulkomaille. Aikaa voidaan pitää melko pitkänä, tosin itse sääntö on nykyisin melko selkeä. Vuoden sääntö ei koske kaikkia etuuksia, kuten toimeentulotukea, kotihoidon tukea ja asumistukea. Tilapäisen vuoden kestävän oleskelun ajalta kuulumista sosiaaliturvaan puoltaa Suomen kansalaisen yleisen verovelvollisuuden säilyminen Suomessa muuttovuoden ja kolmen seuraavan vuoden ajan. Toisaalta, jos henkilön ulkomailla oleskelu johtuu työstä ja kestää vähintään kuusi kuukautta, palkkatulo voi olla Suomessa verovapaata.

Keskustelussa arvioitiin, että työllistymispalveluita on tehostettu niin, että työttömyysturva ei käytännössä säily, jos henkilö on ulkomailla eikä osallistu työllistämistoimiin.

Kaiken kaikkiaan, työntekijöiden lähettäminen ulkomaille on vähentynyt, mutta toisaalta kahdessa maassa työskentely sekä etätyöskentely rajojen yli on lisääntynyt. Työpaikka voi olla eri maassa kuin koti. Suomen viranomainen voi arvioida vain sitä, asuuko henkilö Suomessa, mutta se ei voi ratkaisuunsa sisällyttää arviota asumisesta toisessa EU-maassa. Riskinä on sosiaaliturvan hajaantuminen eri maiden välillä. Pahimmillaan tämä on voinut aiheuttaa tapauksia, että esimerkiksi Suomessa pitkään ollut virolainen työntekijä ei saa esim. työttömyyspäivärahaa sieltä maasta, mihin hän on maksanut työttömyysvakuutusmaksuja ja kassan jäsenmaksuja. Tilapäisen ja vakinaisen asumisen käsite on liukuvampi EU-lainsäädännössä kuin Suomen kansallisessa lainsäädännössä. EU-lainsäädännössä ei ole määritelty aikarajoja, vaan kyse on henkilön yhteydestä tiettyyn maahan.

Lähetetyt työntekijät, esimerkiksi Kiinaan muuttaneet, voivat monissa tapauksissa nauttia Suomen sosiaaliturvasta jopa kymmenen vuotta ja sääntö koskee myös työntekijän perheenjäseniä. Tämä ei koske aivan kaikkia etuuksia, mutta esimerkiksi lapsilisää voidaan maksaa jopa koko ajalta. Kansainvälisesti tarkasteltuna kyseessä on suomalainen erikoisuus ja aikaa voidaan pitää monilla mittareilla erittäin pitkänä. Jotkin erityisryhmät, kuten kehitysyhteistyö- ja lähetystyöntekijät, voivat nauttia Suomen sosiaaliturvasta jopa ilman aikarajoja. Keskustelussa esitettiin näkemyksiä sosiaaliturvan jatkumisen tarkastelusta näin pitkien ajanjaksojen osalta. Työnantajien ottamat ns. komennusvakuutukset ovat kattavia. Sosiaaliturvasopimusmaiden osalta työeläkevakuutus voi lähtökohtaisesti olla voimassa enintään 5 vuotta kerrallaan, minkä jälkeen henkilön tulee palata Suomeen ainakin puoleksi vuodeksi.

Puolisot ja palaajat

Keskusteluissa nousi esiin, että tällä hetkellä laissa rajoitetaan lähetetyn työntekijän puolison mahdollisuutta tehdä töitä ulkomailla ollessaan. Lainsäädännön taustalla on tavoite pyrkiä estämään päällekkäinen eri maiden järjestelmiin kuuluminen (ja mahdollinen tuplakompensaatio). Tämä ei kuitenkaan ole laajemmasta näkökulmasta katsottuna järkevää, sillä pitkät tauot työelämässä vaikeuttavat myöhempää työllistymistä sekä laskevat työeläkettä. Puolisoiden työskentelyn ja etätyön rajoittaminen kansallisessa lainsäädännössä ei vaikuttaisi olevan enää nykyään tarkoituksenmukaista.

Sosiaaliturvakysymyksiä pohdittaessa täytyy myös huomioida, kuinka vaikeaa tai helppoa paluu Suomen järjestelmään on – turhia kuiluja palaajille ei haluta rakentaa. On myös hyvä huomata, että aina ei kyse ole menetyksestä: eläkkeensaajankin kannattaa jossain vaiheessa muuttaa virallisesti myös palvelujen saamiseksi siihen maahan, jossa hän suurimman osan vuodesta oleskelee. Sairaanhoitopalvelujen saaminen on useimmiten yksinkertaisempaa paikan päällä vakinaisesti asuvana. Suomessa oleskellessa saa kuitenkin lisäksi hoitoa.

Viestinnästä tukea

Yksi keskustelunaihe oli myös, miten rakentaa toimiva ja kestävä järjestelmä myös siitä näkökulmasta, että yhdenvertaisuus ei riippuisi siitä, kuka antaa paikkaansa pitäviä tietoja omasta asuinpaikastaan. Myös tiedon puute ilmoitusvelvollisuuksista ja ilmoitusten vaikutuksista saattaa olla yksilön kannalta ongelma. Tällä hetkellä lähtijöitä hämmentää, että usein sosiaaliturvakysymyksissä on vaikea ymmärtää mistä mikäkin riippuu, sillä ei ole helppo ymmärtää mihin vaikuttaa esimerkiksi kotikunta tai sen puute. Suomalaiset kokevat kuitenkin oman maan antaman sosiaaliturvan antaman tuen tunnepitoisesti tärkeäksi ja esimerkiksi lapsilisään liittyy monia ideologisia kerroksia. Siksi viestintä ja erityisesti viestinnän positiivinen sävy on muutoksia tehdessä tärkeää.